

UN VALOROS INSTRUMENT DE CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ

Dr. **Elena CHIABURU**

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Habent sua fata libeli... cărțile au soarta lor!

Pe 27 decembrie 2017, într-o zi de mare sărbătoare creștină: a treia zi de Crăciun și ziua Sf. Ștefan cel dintâi martir al Bisericii lui Hristos, la Biblioteca Națională a Republicii Moldova din Chișinău a avut loc lansarea unui prețios instrument de cercetare științifică așteptat multă vreme de istorici, filologi și teologi. Este vorba de: *Manuscrise românești din secolele XIII–XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia) – Catalog, aparținând regretatei cercetătoare Valentina Pelin* (1950–2006), ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu, dr. în istorie Valentina Eșanu și Veronica Cosovan, tipărită la Editura „Știința” în anul 2017. Responsabilul de ediție a fost Elena Pintilei, directorul general al Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova, iar recenziții sunt binecunoscuții specialiști în istoria culturii românești Igor Cereteu, Maria Danilov și Nicolae Fuștei.

Suntem datori a exprima prețuirea și respectul față de meritele întregului nucleu de specialiști de la Chișinău care se preocupă de cercetarea cărții și a culturii românești vechi, pentru faptul remarcabil că imediat ce a devenit posibil la mijlocul anilor '80 ai secolului deja trecut, au reluat firul investigațiilor întreprinse de strălucii înaintași cercetători ai subiectului din perioada interbelică (Ștefan Ciobanu, Dimitrie Balaur, Iosif Parhomovici, Alexandru David ș. a.), întrerupte cu brutalitate de regimul bolșevic instaurat după 1945.

Se cuvine a fi recunoscută și importanța programului de cercetare și readucere „acasă” a valorilor bibliofile provenite din spațiul istoric al Moldovei, înstrăinate și risipite de vremuri în colecții din diverse țări, cu precădere est-slave (dar nu numai) declanșat de Biblioteca Națională a Republicii Moldova. Instituția și-a manifestat disponibilitatea de a colabora cu specialiștii din universități și din institutele aparținătoare ale Academiei de Științe a Moldovei și, lucru deloc de neglijat în actualele condiții marcate de acuta lipsă a mijloacelor bănești pentru activități culturale, de a obține finanțarea necesară tipăririi diverselor lucrări științifice. Rezultatul fructuos al unei astfel de colaborări este și editarea *Manuscriselor românești din secolele XIII–XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)* al regretatei Valentina Pelin.

Valentina PELIN. *Manuscrise românești din secolele XIII–XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia). Catalog*. Ed. îngrijită de acad. A. Eșanu, dr. Valentina Eșanu și Veronica Cosovan. Chișinău: „Știința”, 2017, 408 p.

Așa cum arată distincții Andrei și Valentina Eșanu în *Introducere*, interesul față de vechea cultură scrisă românească s-a manifestat la Valentina Pelin dintotdeauna. Absolventă a Facultății de Filologie a Universității de Stat din Moldova în 1972, după un stagiu ca profesoară de limba și literatura română în câteva sate din raionul Fălești, Valentina Pelin a activat ca paleograf superior timp de un deceniu (1976–1986) la Arhiva Națională a Republicii Moldova. Eforturile acestei etape s-au concretizat în editarea unui *Catalog general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS: Colecția bibliotecii mănăstirii Noul Neamț (sec. XIV–XIX)*, în grafie chirilică, la Editura „Știința”, în anul 1989 (semnat Valentina Ovcinicova-Pelin, cum se numea atunci).

Acțiunile sistematice de căutare și descriere științifică a vechilor cărți din spațiul românesc medieval au fost derulate cu precădere după ce Valentina Pelin a devenit cercetător la Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a Moldovei (1986–2001), perioadă în care (între 1992 și 1997) a susținut și doctoratul la Facultatea de Istorie a Universității din București. Sub conducerea lui Alexandru Duțu a elaborat teza *Bibliotecile mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești. Studii și texte (sec. XV–XIX)*.

Dr. Valentina PELIN
(01.08.1950 – 10.07.2006)

În ultima parte a vieții a activat la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, ca cercetător și apoi coordonator în Secția „Istoria culturii”. În toți acești ani, atenția Valentinei Pelin s-a îndreptat spre marile biblioteci, muzee și arhive din centrele academice ale fostei Uniuni Sovietice: Moscova, Sankt-Petersburg, Kiev, Harkov, Lvov, Odessa, Minsk ș.a. unde s-a dus ca să vadă la fața locului bogatele fonduri de manuscrise. La început, a mers pe urmele istoricilor români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea care investigaseră marile colecții din Imperiul Rus (Grigore Tocilescu, Ioan Bogdan, Polihronie Sârcu ș. a.). Ulterior, ghidată de lucrările specialiștilor din a doua jumătate a secolului al XX-lea (Ioan-Radu Mircea, Radu Constantinescu, I. V. Pozdeeva), și-a conturat propriile direcții de studiu. În urma numeroaselor deplasări academice de durată, plătite uneori și din propriile economii, a adunat informații bogate despre codicele românești păstrate în Rusia, Ucraina și Bielorusia. Un rol important în dezvoltarea activității profesionale a Valentinei Pelin l-au avut legăturile cu specialiști din estul și sud-estul Europei (Virgil Cândea, Alexandru Duțu, Paul și Zamfira Mihail, Pavlina Boiceva din Bulgaria, A.-E. Tachiaos din Grecia, I. V. Pozdeeva din Rusia).

Roadele muncii susținute cu tenacitate aproape două decenii s-au concretizat și într-un Catalog de manuscrise slavo-române din sec. XIII-XIX păstrate în Rusia, Ucraina și Bielorusia, rămas nefinalizat și încredințat, înainte de sfârșitul prematur, familiei acad. Andrei Eșanu. Deoarece participase cu informații la proiectul de la București al acad. Virgil Cândea, intitulat *Mărturii românești peste hotare*, autoarea își numise la fel și cartea ei. Spre a evita însă similitudinea generatoare de confuzii cu lucrarea purtând același titlu din

România, postum îngrijitorii au stabilit un titlu diferit și anume: *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*. Catalog.

Partea alcătuită de Valentina Pelin conține descrierea a 326 de manuscrise slavo-române din secolele XIII-XIX, la care editorii au adăugat încă 11 codice din vremea lui Ștefan cel Mare, pe care autoarea nu a mai apucat să le înglobeze în catalogul de bază, toate risipite de-a lungul timpului în zeci de colecții din Rusia, Ucraina și Bielorusia. Colectivul de îngrijitori ai volumului, conduși de Andrei și Valentina Eșanu, au verificat în totalitate manuscrisul rămas de la Valentina Pelin, l-au ordonat cronologic, au elaborat *Studiile introductive* și *Anexele*. Concret, Andrei și Valentina Eșanu au alcătuit *Introducerea* și *Nota asupra ediției*, Valentina Eșanu a editat *Lista lucrărilor* de o viață ale Valentinei Pelin, iar Veronicăi Cosovan i se datorează *Abrevierile*, lista *Instituțiilor deținătoare de manuscrise românești*, *Ediții științifice și surse bibliografice utilizate*, *Indicele de titluri*, *Indicele de nume* (copiști, traducători, posesori, donatori și alte personalități întâlnite în note) și *Indicele geografic* (desemnând locul scrierii, copierii, aria de circulație și răspândire a manuscriselor și alte atestări întâlnite în caracterizarea exemplarelor).

Alcătuit după o muncă de Sisif, cu erudiție și acribie, revizuit și finalizat cu competență de editori, *Catalogul* prezintă o mică, dar extrem de valoroasă parte a moștenirii culturale a poporului român, și, indiscutabil, lărgeste orizontul de cunoaștere a vechii culturi de la Est de Carpați. Că lucrurile stau astfel rezultă din însăși conținutul său: literatură religioasă de mai multe specii, plus drept canonic, cântări bisericești, dar și istorie, texte didactice, lexicoane, cărți de înțelepciune populară, toate scrise sau măcar citite în marile mănăstiri moldovenești, care au îndeplinit în epocă și rol de școală.

Multe dintre ele sunt cunoscute cercetătorilor din România, însă unele doar cu titlu de inventar din menționări în diverse publicații rusești, din cauză că au fost scoase din țară încă din secolul al XIX-lea. Așa cum știm, cele mai multe manuscrise valoroase din biblioteca mănăstirii Neamț au fost luate de monahul Andronic în 1861, când a fugit din Principatul Moldovei și a înființat mănăstirea Noul Neamț în Basarabia, pe malul Nistrului. Dar au existat, din păcate, destui colecționari sau negustori rapace ruși care nu s-au sfiit să sustragă, de-a dreptul, cele mai prețioase manuscrise care le-au ieșit în cale în mănăstirile și bisericile Moldovei. Verificarea *Indicelui de nume* și a *Listei instituțiilor deținătoare de manuscrise românești* incluse în *Anexele Catalogului* dovedește că între fondurile și colecțiile personale din Rusia care includ codice românești se numără cele ale lui

M. P. Pogodin (36 de manuscrise, astăzi la Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt Petersburg); P. I. Șukin cu 26 de manuscrise și A. C. Uvarov cu 19 manuscrise, ambele fonduri aflându-se azi în Muzeul Istoric de Stat din Moscova; A. I. Iațimirski cu 22 manuscrise, azi în Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Secția din Sankt Petersburg; E. E. Egorov cu 18 manuscrise și P. A. Ovcinnikov cu 11 manuscrise, ambele fonduri azi la Biblioteca de Stat a Rusiei din Moscova ș. a., precum și diferite instituții laice și ecleziastice din Imperiul țarist care, după 1917, au fost înglobate în biblioteci, arhive și muzee de stat ale Rusiei și Ucrainei de astăzi. Dintre acestea, amintim *Muzeinoe Sobranie* (Colecția muzeală) cu 45 de manuscrise, azi în Biblioteca de Stat a Rusiei din Moscova; *Simonovskii Monastâri* (Mănăstirea Sf. Simon) cu 20 de manuscrise, azi în Muzeul Istoric de Stat din Moscova (colecția Bibliotecii Sinodului); *Duhovnaia Academia* (Academia Duhovnicească) cu 11 manuscrise, azi în Biblioteca Științifică Centrală a Academiei Ucrainene din Kiev; *Biblioteka Moskovskogo Glavnogo Arhiva Ministerstva Inostran-nih Del* (Biblioteca Arhivei Centrale a Ministerului de Externe din Moscova) cu 12 manuscrise, azi în Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei ș. a. În *Introducerea la Catalog* cifrele menționate sunt diferite (mai mici), dintr-un *lapsus calami* probabil, fapt ce nu modifică în nici un fel importanța chestiunii, firește.

Utilitatea practică a *Catalogului* este sporită de faptul că Valentina Pelin dă, pentru fiecare exemplar pe care îl descrie, și adresa (cota) exactă sub care se află înregistrat în colecțiile instituțiilor deținătoare (arhive, biblioteci, muzee) din fiecare țară, ușurând astfel considerabil eventualele investigații viitoare ale specialiștilor care vor ști de acum înainte, precis, unde să se adreseze.

Grație dovezilor privitoare la cartea manuscrisă din Moldova pe care le aduce, *Catalogul* Valentinei Pelin modifică niște limite temporale, ducându-le mai jos, în vechime. Chiar primul manuscris înfățișat, o *Evanghelie* slavonă, este din anul 1283 octombrie 15. Ea n-a fost scrisă în Moldova ci în spațiul galițian învecinat, dar a circulat, și încă destul de devreme, la noi. Menționată în bibliografiile rusești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, ea era doar citată de istoricii români, care nu au putut s-o vadă direct niciodată, cea care a descris-o amănunțit pentru prima dată și a sintetizat informațiile din bibliografiile rusești fiind Valentina Pelin. Așa-numitul *Sbornic de la Loveci*, a cărui hârtie datează dintre anii 1375–1390, a fost al mănăstirii Neamț până în 1895, când a dispărut în mod misterios, pentru a reapărea după doar un an la Alexandr Iațimirski, reprezintă și el o dovadă în plus despre bogăția mănăstirii Neamț și,

desigur, despre nivelul cultural al fețelor bisericești care viețuiau acolo. Cel mai vechi manuscris alcătuit cu certitudine de Gavriil Uric datează din 1413 (*Scara lui Ioan Sinaitul*), multă vreme considerându-se că el ar fi început să scrie abia în 1424 (*Omiliile lui Grigore Teologul*). Se dovedește astfel că celebrul monah a fost nu doar un copist genial, dar și că a fost foarte longeviv pentru vremurile în care a trăit, lucrând aproape 35 de ani.

Mulțumită căutărilor Valentinei Pelin s-a îmbogățit cu câteva titluri noi lista lucrărilor despre care s-a dovedit că au fost alcătuite de mitropoliții Dosoftei al Moldovei și Antim Ivireanul al Țării Românești, al lui Dimitrie Cantemir și a fiului său Antioh, ori a lui Mihail Cantacuzino.

Catalogul extinde și lista numelor de cărturari moldoveni: copişti, traducători, cititori, donatori și legători de manuscrise din secolele investigate. Importante prin conținutul lor sunt și însemnările marginale făcute pe cărți, chiar dacă autoarea le-a dat doar în traducerea românească, nu și în transcrierea în limbile slavonă, latină ș. a. acolo unde era cazul. Pe lângă acestea, *Catalogul* oferă numeroase alte informații prețioase, cum ar fi cele pentru studiul filigranelor, deci a hârtiei folosite în scriptoriile din Țara Moldovei (implicit a negoțului cu această materie primă în epocile respective), dar și pentru studierea legăturii de carte.

Analiza posesorilor la care s-au aflat manuscrisele de-a lungul timpului, înainte de a fi depuse în bibliotecile actuale, poate completa istoria comerțului cu cărți, a librăriilor și a anticariatelor în secolul al XIX-lea din Iași și din alte locuri, și din punctul de vedere care ne interesează aici, rolul acestora în înstrăinarea prețioaselor noastre manuscrise (pentru că nu toate au fost furate ori jefuite în timpul invaziilor militare, în special rusești). De pildă, frații Șaraga, binecunoscuți anticari din Iași, sunt dovediți că au vândut între anii 1893 și 1895 un număr de 12 manuscrise valoroase lui Alexandr I. Iațimirski și altor, Valentina Pelin semnalând în plus faptul că în Fondul 178 (*Muzeinoe sobranie*) de la Biblioteca de Stat a Rusiei, în anul 1893 au fost înregistrate nu mai puțin de 14 manuscrise slavo-române provenind de la dânșii. Pe lângă aceștia, mai sunt înșirați o serie de negustori din fostul Imperiu Rus care au vândut cărți unor colecționari ori le-au cumpărat pentru ei înșiși în împrejurări mai mult sau mai puțin oneste (Egor Egorovici Egorov, Aleksei Ivanovici Hludov, Ivan P. Laptev, Lev S. Macievici, Petr Alekseevici Ovcinikov, Petr Ivanovici Șukin ș. a.).

Descrierile atente ale Valentinei Pelin oferă indicii și asupra felului cum anticarii și colecționarii falsificau, răzuiau sau decupau însemnările ctitoricești și posesorale de pe manuscrise pentru a se pierde urma provenienței lor din mănăstirile și bisericile Moldo-

vei. Alexandr I. Iațimirski, amintit deja, figurează în *Catalog* ca deținător al unui număr de 22 de manuscrise, doar pentru unul singur făcându-se mențiunea unei dobândiri oneste (de la anticarii ieșeni Șaraga), celelalte dovedindu-se că au fost pur și simplu sustrase de colecționarul rus, fiul unui preot care a slujit în bisericile Basarabiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la care a aflat, desigur, despre frumusețile, valoarea și bogăția de cărți pe care le adăposteau bisericile și mănăstirile Moldovei.

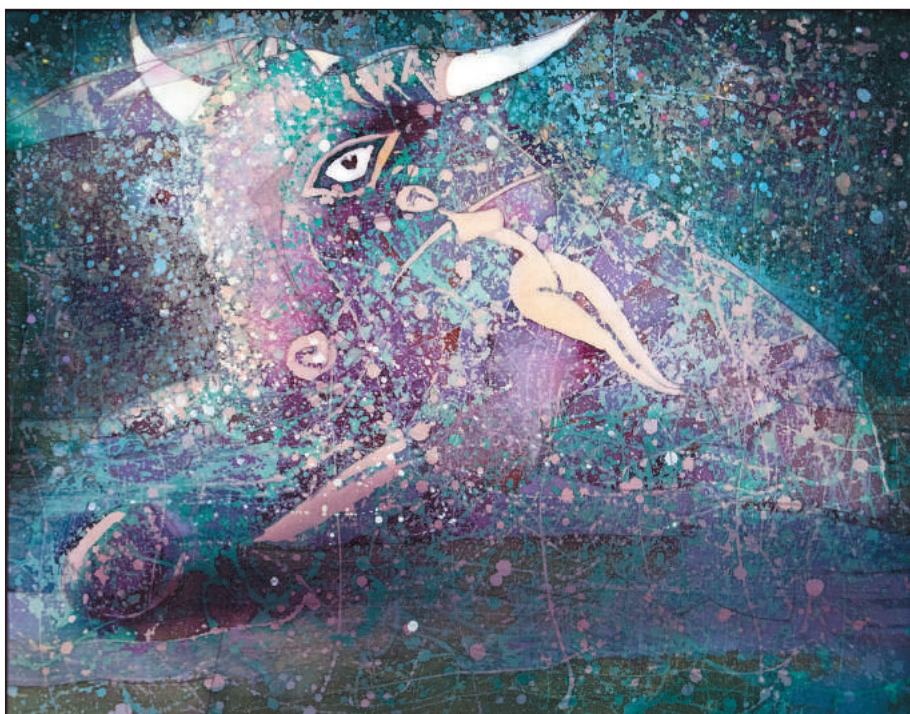
În mod firesc, postum, lucrarea a fost concepută de editori ca un instrument de cercetare științifică, fiind înzestrată cu *Indice* – de titluri, nume de persoane și geografic, *Bibliografie de referință* actualizată, *Lista instituțiilor deținătoare* ale manuscriselor, dar și, frumos gest de omagiu față de regretata autoare, cu o *Listă de lucrări ale Valentinei Pelin*.

Nu în ultimul rând, se cuvine prețuită contribuția Editurii „Știința”, care a editat o carte realmente frumoasă: cu o excelentă ținută grafică și o copertă inspirată.

Calitățile enumerate determină ca acest *Catalog* alcătuit de Valentina Pelin prin cercetările *de visu* asupra exemplarelor, coroborate cu sinteza bibliografiei rusești, să umple un gol informațional în istoria culturii românești vechi.

În final, mărturisesc faptul că eu nu am cunoscut-o direct pe Valentina Pelin, ci doar prin intermediul scrierilor pe care le-a lăsat. De fapt, cel dintâi contact al meu cu cartea din Basarabia a fost făcut tocmai de o lucrare (rămasă de referință) a regretatei cercetătoare: *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS: Colecția bibliotecii mănăstirii Noul Neamț (sec. XIV–XIX)*, la care m-am întors de multe ori în lucrările mele. Au urmat apoi studiile mai mici privitoare la manuscrisele din vremea lui Ștefan cel Mare, la biblioteca mănăstirii Căpriana, la manuscrisele și activitățile de la mănăstirea Dobrușa, la manuscrisele lui Gavriil Uric, precum și volumul despre *Paisianism*, editat și reeditat recent de distinșii Andrei și Valentina Eșanu. Știam că Valentina Pelin a lăsat în manuscris și acest *Catalog* și când aveam ocazia, întrebam ce se mai întâmplă cu dânsul. Și iată că am avut bucuria să fie lansat! Am fost onorată să mă aflu iarăși la Chișinău și la Biblioteca Națională și mai ales pentru că mi s-a oferit posibilitatea să fiu și eu parte la sărbătorirea memoriei Valentinei Pelin, fapt pentru care mulțumesc și aici, cu grațitudine, gazdei și editorilor.

Reverență, cu respect și prețuire, pentru toți cei implicați în editarea acestui valoros instrument de lucru științific, precum și pentru tot ceea ce fac în slujba culturii române.

Ludmila Șevcenco. *Răpirea Europei*, 2011, batik, mătase, 70 × 90 cm